

MICHAŁ MIKOŁAJCZAK
Mazowiecka Uczelnia Publiczna w Płocku
ORCID: 0000-0002-0997-3816

**Paride de Grassi –
papieski ceremoniarz i dyplomata doby renesansu**

**Paride de Grassi –
papal ceremonialist and diplomat during the Renaissance**

Où tout est cérémonie
A. Wicquefort

Abstrakt

Paride de Grassi, któremu w całości został poświęcony artykuł, wpisuje się w poczet najznamienitszych mistrzów ceremonii papieskich XVI w. (obok m.in. Piccolominiego i Burckhardta). Mianowany przez Juliusza II pierwszym ceremoniarzem, wywarł ogromny wpływ zarówno na liturgię Kościoła katolickiego, jak i dyplomację papieską. Podobnie jak pozostali renesansowi ceremoniarze, pozostawił po sobie liczne dzieła, takie jak: pamiętniki (diariusze), ceremoniały, notatki, *ordines*. Jego zapiski stanowią cenne źródło zarówno dla historyków, jak i liturgistów, filologów klasycznych oraz specjalistów od protokołu dyplomatycznego. Artykuł, w którym zostały zebrane i porównane informacje dotyczące bolońskiego mistrza, stanowi punkt wyjścia do dalszych badań nad jego życiem i pozostawionymi dziełami. Ukazuje ponadto zależności, jakie zachodzą pomiędzy liturgią Kościoła katolickiego a protokołem dyplomatycznym, w sposób szczególny wybrzmiewające w życiu papieskiego dworu – *Où tout est cérémonie*.

Słowa kluczowe: ceremoniarz, ceremoniał, liturgia, dyplomacja, papieżstwo, protokół dyplomatyczny, diariusze, renesans.

Abstract

Paride de Grassi, to whom the article is devoted in its entirety, is among the most distinguished masters of papal ceremonies of the sixteenth century. He was appointed by Julius II as the first ceremonialist of the 16th century. Appointed the first ceremonialist by Julius II, he exerted an enormous influence on both the liturgy of the Catholic Church and papal diplomacy. Like other Renaissance ceremonialists, he left behind numerous works such as diaries, ceremonials, notes and ordines. His notes are a valuable source for historians as well as liturgists, classical philologists and specialists in diplomatic protocol. The article, which collects and compares information on the Bolognese master, is a starting point for further research into his life and works. It also reveals the relationship between the liturgy of the Catholic Church and diplomatic protocol, with a particular resonance in the life of the papal court – *Où tout est cérémonie*.

Keywords: ceremonial, liturgy, diplomacy, papacy, diplomatic protocol, diary, renaissance.

Wstęp

*...et male, sed papa voluit*¹ – przytaczane w wielu anegdotach o Paride Grassim zdanie, które rzekomo wykrzykiwał po zakończonej liturgii, choć nie mamy pewności, czy jest prawdziwe, obrazuje nam styl i postawę bolońskiego mistrza. Niezwykła i rzetelna wiedza oraz świadomość o konieczności ciągłych poszukiwań i dążenia do doskonałości, a zarazem głęboka pokora wobec następcy św. Piotra, którego zdanie było ostateczne, charakteryzują jego postać. W niniejszym przedłożeniu postaramy się zebrać dostępne informacje dotyczące żyjącego na przełomie XV i XVI w. bolońskiego liturgisty i dyplomaty, a także ukazać jego życie i dzieło ściśle związane z papieskimi miastami: Bolonią i Rzymem oraz czterema papieżami: Juliuszem II (1503–1513), Leonem X (1513–1521), Adrianem VI (1522–1523) i Klemensem VII (1523–1534).

Krótką historyczną refleksją oraz syntetyczną analizą tego, co kryje się w sformułowaniu „*duch renesansu*”, pozwoli nam na pełniejsze zrozumienie stylu, myśli i działania Paride Grassiego oraz jego szczególnej roli zarówno w zachowaniu liturgicznego skarbcza, jak i jego przemian, a także niełatwej, bo równie dynamicznej, a jednocześnie osadzonej w tradycji, misji dyplomatycznej, którą pełnił za-

¹ Zob. Bartłomiej Krzych. 2012. *Diario di Paride de Grassi, Maestro delle Cerimonie Pontifice, Cæremoniale Romanum*, (12.12.2020) <http://www.caeremonialeromanum.com/2012/08/diario-di-paride-de-Grassi-maestro.html>.

równy przy papieżach, jak i włoskich książętach. Spojrzenie na historię, kulturę, liturgię i dyplomację wyłoni przed nami prawdziwego człowieka Renesansu – zakorzenionego w świecie, zafascynowanego pogańskimi i mitycznymi początkami cywilizacji łacińskiej, a jednocześnie żyjącego dla Królestwa nie z tego świata (por. J 18,36), oddanego Chrystusowi i świętemu Kościołowi, mimo że szesnastowieczne papieństwo dążyło do bycia potężnym królestwem tego świata.

Pamięć o Paride de Grassim przyćmiona została przez poprzedników na urzędzie mistrza ceremonii papieskich: Agostino Patrizi Piccolomminiego (1483 r.) oraz Johanna Burckharda (1484–1503), którzy doczekali się stosownych opracowań. C. Fletcher w książce *Diplomacy in Renaissance Roma. The Rise of the Resident Ambassador* wyraża zdziwienie, że zarówno pamiętniki, jak i ceremoniały Grassiego nie doczekały się stosownych opracowań i nie mają odpowiedniego miejsca w nauce², tym bardziej, że to właśnie Grassiemu, a nie komu innemu, papież zlecał karkołomne zadanie uporządkowania i skodyfikowania zarówno liturgicznego skarbcza Kościoła, jak i świata dyplomacji ówczesnej Europy³. Należy jednak podkreślić, wbrew temu, co pisze C. Flecher, że w latach 80. minionego stulecia życie i dzieło Paride Grassiego opisał belgijski jezuita M. Dykmans w trzech artykułach opublikowanych na łamach „Ephemerides Liturgicae”. Kolejnych informacji o bolońskim mistrzu dostarcza nam *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti* oraz *Dizionario biografico degli Italiani*, z polskich natomiast źródeł wspomnieć należy monumentalne dzieło bł. abp. J. Nowowiejskiego *Wykład Liturgii Kościoła Katolickiego*⁴, w którym papieski ceremoniarz wzmiankowany jest kilkakrotnie. Grassi wspomniany jest w różnych opracowaniach liturgicznych⁵ i historycznych jako prałat na dworze papieskim czy autor pamiętników i ceremoniałów, bez szczególnego odniesienia do wagi tego, co pozostawił. Jego postać pojawia się w książkach popularnonaukowych i filmach jako członek dworu Cezarego Borgii czy zaufany Juliusza II. W niniejszym opracowaniu, pierwszym w języku polskim poświęconym P. Grassiemu, postaramy się zebrać dotychczasową wiedzę dotyczącą życia bolońskiego mistrza, która stanowić będzie wstęp do dalszych opracowań dotyczących jego dzieł.

² Catherine Fletcher. 2015. *Diplomacy in Renaissance Roma. The Rise of the Resident Ambassador*. Cambridge: Cambridge University Press, 1.

³ Fletcher. 2015. *Diplomacy in Renaissance Roma*, 9.

⁴ Zob. Antoni Julian Nowowiejski. 1905. *Wykład Liturgii Kościoła Katolickiego*. T. 3. Płock: Drukarnia Kazimierza Miecznikowskiego. 145.

⁵ Zob. Manlio Sodi. Red. 2006. *Il „Pontificalis Liber” di Agostino Patrizi Piccolomini e Giovanni Burcardo*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana; Manlio Sodi, Achille M. Triacca. 1997. *Pontificale Romanum. Editio Princeps (1595–1596)*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.

1. Rodzina Bolonia

Paris⁶ przyszedł na świat w bolońskiej rodzinie szlacheckiej – Grassich. Nie znamy dokładnie jego daty urodzenia, a włoskie słowniki biograficzne i encyklopedie podają, że było to między 1450 a 1460 r. Jego ojciec, Baldassare, prawdopodobnie boloński uczonec, przynależący do starej bolońskiej szlachty, był właścicielem jednego z najstarszych pałaców⁷ w mieście. Matką była Orsina d’Amerigo Bocchi (lub Bucchi). Dalej źródła informują nas o Achillesie Grassim, którego osoba miała ogromny wpływ na karierę Paride. Nie ma pewności, czy był on bratem, jak podaje większość źródeł⁸, czy kuzynem, jak informuje nas Pompeo Litta Biumi, autor słynnego dzieła *Famiglie Celebri Italiane*⁹. Achilles (wł. Achille) został ujęty w spisie Kardynałów Świętego Kościoła Katolickiego¹⁰, dzięki czemu posiadamy dokładniejsze informacje o nim – urodził się 16 lutego 1465 r. w Bolonii¹¹, natomiast zmarł 22 listopada 1523 r. w Rzymie, był włoskim biskupem i kardynałem, dziekanem Roty Rzymskiej. Noty biograficzne o ceremoniarzu podają również imię młodszego brata Paride – Agamemnona¹².

Naszą uwagę przykuwają imiona Grassich, synów (Parysa, Agamemnona i z dużym prawdopodobieństwem Achillesa) Baldassare, które nie nawiązują do świętych Kościoła katolickiego, a do postaci mitologicznych¹³, i odzwierciedlają

⁶ We włoskich źródłach – Paride de Grassi, natomiast w polskich – Parys Grassus.

⁷ XIII-wieczny gotycki pałac Grassich mieści się przy Via Marsala 12. Dziś stanowi siedzibę *Circolo Ufficiali dell’Esercito*.

⁸ Zob. Marc Dykmans. 1982. „Paris de Grassi”. *Ephemerides Liturgicae* 96: 407; Massimo Ceresa. 2002. Paride Grassi. W *Dizionario Biografico degli Italiani*. T. 58 (02.12.2020). <http://www.treccani.it/enciclopedia/paride-Grassi>.

⁹ Luigi Frati. 1886. Notizia biografica e bibliografica di Paride Grassi, *Le due spedizioni militari di Giulio II: tratte dal diario di Paride Grassi bolognese*, Luigi Frati, Paride Grassi, Bologna: Regia Tipografia, 6.

¹⁰ Zob. (01.12.2020) <http://cardinals.fiu.edu/bios1511.htm#Grassi>.

¹¹ Zarówno we wspomnianym spisie Kardynałów Świętego Kościoła Katolickiego jak i nocie biograficznej (Stefano Tabacchi. 2002. Achille Grassi. W *Dizionario Biografico degli Italiani*. T. 58 /02.12.2020/. <https://www.treccani.it/enciclopedia/achille-Grassi>.) podany jest rok narodzin 1465. Henryk Wojtyska w Encyklopedii Katolickiej, (t. 6, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II: k. 49-50.) podaje rok 1463, natomiast w danych zebranych na stronie: <https://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bGrassia.html> - widnieje rok 1456.

¹² Na stronie internetowej <https://gw.geneanet.org/pierfit?lang=en&p=achille&n=Grassi> możemy zapoznać się z genealogią Grassich, rozpoczynając od przełomu XI i XII w. Nie ma jednak pewności do podanych danych. W drzewie genealogicznym nie widnieje Paride Grassi, uwzględnieni natomiast są: Baldassare – ojciec oraz bracia: Achille i Agamemnone. Nazwisko i imię matki nie zgadza się z włoskimi źródłami – Anne Benzoni. Ponadto autor informacji wymieniając imiona dzieci Baldassare i Anny, podaje także: Theodosio, Alberta i Marguerite, czego nie potwierdzają inne źródła.

¹³ Achilles – heros i bohater wojny trojańskiej, opisywany w mitologii greckiej oraz dziełach Homera jako największy z wojowników; Parys – królewicz trojański, który, jak czytamy w mitologii

zamiłowanie nestora rodu do dzieł starożytnych. W XVI-wiecznej Bolonii¹⁴, najdalej wysuniętym na północ mieście papieskim¹⁵, bardzo silnie zakorzenione były mity, opowiadania i historie starożytnych. Fascynacja starożytnością miała swoje odzwierciedlenie zarówno w codziennym życiu, jak i w dziełach tamtego czasu: sztuce i architekturze, czego przykładem może być np. monumentalna bazylika św. Petroniusza, budowana od 1390 aż do 1650 r.¹⁶

Paride Grassi wzrastał i kształtował się w duchu umiłowania wiedzy i oddania Kościołowi, co zaowocowało tym, że już w 1473 r. udał się śladami brata, Achillesa, do Rzymu. Z czasów dzieciństwa Grassi wspomina postać kardynała-biskupa Filippo Calandriniego, brata Mikołaja V, zasiadającego w stalach bolońskiej katedry na pierwszym miejscu po stronie Epistoły. Jak sam zanotował, wspomnienie to jest świadectwem ówczesnego ministranta, przeznaczonego – jak jego brat (?) Achilles – do służby dla Kościoła¹⁷. Paride opowiada także o swojej pierwszej podróży do Wiecznego Miasta, która musiała odbyć się w latach 1464–

---

greckiej, na polecenie Zeusa rozstrzygnął spór, która z bogini jest najpiękniejsza, a wybierając Afrodytę, przyczynił się do wojny trojańskiej; Agamemnon – bohater *Iliady* i *Odysei*, naczelny wódz wyprawy Greków na Troję, zamordowany podstępem przez żonę i jej kochanka.

¹⁴ Sięgając do opracowań dotyczących Bolonii, napotykamy liczne mity i legendy, podkreślające doskonale położenie geograficzne i szczególne walory naturalne terenu. Zarówno legendy o umbryjskim Ocnio – założycielu wioski, jak i o Felsinie, o którym wspomina Wergiliusz, czy o etruskim królu Fero nie są bez znaczenia. Duch starożytnych opowieści i wierzeń w sposób szczególny znajduje upodobanie u mieszkańców XVI-wiecznej renesansowej Bolonii. Prowadzone wykopaliska świadczą o tym, że początków Bolonii należy szukać już w IX w. przed Chr. – najpierw tereny te były pod silnym wpływem kultury willanowieńskiej, a następnie etruskiej. Felsina (nazwa etruska) staje się zorganizowanym ośrodkiem miejskim i zaczyna odgrywać ważną rolę już w VII/VI w. przed Chr. Miasto zostało podbite przez Celtów, zyskując nazwę Bononia, a następnie stało się (w II w. przed Chr.) kolonią rzymską, na stałe łącząc się z kulturą łacińską. Miasto znacznie zaczęło się rozrastać, a jego mieszkańcy uzyskali obywatelstwo rzymskie. Przynależność do kultury łacińskiej (rzymskiej) ściśle łączy się w pierwszych wiekach po Chrystusie z przyjęciem chrześcijaństwa. Po upadku Cesarstwa zachodniorzymskiego znalazła się pod okupacją Longobardów. Od tego momentu Bononia stała na styku kultury rzymskiej i germańskiej. Karol Wielki zwrócił ją w VII w. papieżowi, przez co przyłączona została do Królestwa Włoch. Należy podkreślić, że Bononia była miastem cesarskim i papieskim. Z tego zderzenia papiewstwa z imperium powstał uniwersytet – najstarszy w cywilizacji zachodniej, chluba miasta. Fakt silnego mieszania się kultur (historyczne zależności) oraz pragnienia odkrywania prawdy (uniwersytet) ukształtował mieszkańców regionu Emilia-Romania. Zob. Gilles Sassatelli, Angela Donati. 2005. *Storia di Bologna*. T. 1: *Bologna nell'antichità*. Bologna: Bononia University Press.

¹⁵ Po przegranej bitwie pod Zappolino (1325 r.) Bononia oddała się pod władzę papieża. Następnie w różnych momentach historycznych była niezależna lub podległa Mediolanowi. Od 1506 do 1860 r. była częścią Państwa Kościelnego.

¹⁶ Zob. Roberto Terra. Red. 1997. *La Cattedrale di San Pietro in Bologna*. Milano: Amilcare Pizzi; Franca Varignana. Red. 1997. *Il Tesoro di San Pietro in Bologna e Papa Lambertini*. Bologna: Minerva Edizioni; Luigi Vignali. 2002. *Dall'antica perduta cattedrale al San Petronio: l'evoluzione dell'architettura sacra a Bologna*. Bologna: Arti Grafiche BFT Zola Pedrosa; Luigi Vignali. 1996. *La basilica di San Petronio*. Bologna: Grafis Edizioni.

¹⁷ Dykmans. 1982. „Paris de Grassi”, 407.

1471, ponieważ wspomina Pawła II – pierwszego papieża, którego zobaczył na własne oczy¹⁸.

Po przybyciu do Rzymu z zamiarem osiedlenia się tam na stałe, w 1473 r., zostaje przyjęty przez starszego brata (kuzyna) i stryja Antonia, rozpoczynając kościelną karierę. Achille Grassi był już w tym czasie postacią znaną, a jego pozycja na dworze papieskim była znacząca, natomiast stryj, bp Antonio de Grassi, pełnił funkcję audytora Roty Rzymskiej, biskupa Tivoli i zarządcy Campagni, Marittimi oraz Pontecorvo. Początkowo, za pontyfikatu Sykstusa IV (1471–1484), Paride zamieszkał w budynkach należących do Rycerskiego Zakonu Szpitalników św. Jana. Z pozostawionych opisów z tego okresu możemy wnioskować, że bywał już na papieskim dworze i brał udział w różnego rodzaju ceremoniach – czy to liturgicznych, czy dyplomatycznych¹⁹. Dzięki staraniom bp. Antonio Grassiego Paride został wicezarządcą podległych stryjowi ziem. Z tego czasu napotykamy na wzmiankę, że 1 grudnia 1483 r., podczas pełnienia ww. funkcji, Grassi przyjął i zaakceptował zreformowane statuty dla Friosinio-
ne²⁰. Prawdopodobnie również w tym okresie uzyskał tytuł doktora (posługuje się nim od 1483 r.) obojga praw (*in utroque iure*), lecz dokumenty nie podają konkretnej daty. Alidosi w swoim dziele *Libro de Dottori* podaje, że Paride uzyskał tytuł dopiero w 1496 r., podważa to jednak w swoich opracowaniach Fantuzzi oraz inni biografowie²¹.

Pomimo obecności i rozpoczynającej się kariery w stolicy chrześcijaństwa Paride Grassi nie zerwał kontaktów z rodziną Bolonią. Co więcej, cieszył się tam uznaniem, licznymi beneficjami i kościołami rektoralnymi. W 1476 r. został mianowany kanonikiem w bolońskim kościele kolegiackim *San Petronio*, który od 1484 r. stał się kościołem katedralnym. Tytuł kanonika zachował do 1494 r. Dokumenty katedralne wskazują datę 2 lutego 1494 r.²² jako dzień definitywnego wyjazdu do Rzymu, przez co możemy wnioskować, że do tego czasu Grassi przemieszczał się między rodziną Bolonią i papieskim Rzymem, a pełnione obowiązki nie wymagały na nim stałej obecności w którymś z tych dwóch miast.

¹⁸ Dykmans. 1982. „Paris de Grassi”, 407.

¹⁹ Dykmans. 1982. „Paris de Grassi”, 408.

²⁰ Ceresa. 2002. Paride Grassi.

²¹ Frati. 1886. Notizia biografica e bibliografica di Paride Grassi, 7.

²² Frati. 1886. Notizia biografica e bibliografica di Paride Grassi, 7.

2. Rzym papieski

29 sierpnia 1484 r. kolegium kardynałów wybrało na papieża Giovaniego Battiste Cibo, który przyjął imię Innocenty VIII. To właśnie za jego pontyfikatu Grassi stał się członkiem tzw. rodziny papieskiej (*familia pontificia*). Nie mamy zbyt wielu informacji z tego okresu. M. Dykmans w swoim artykule przywołuje wydarzenie z 26 stycznia 1485 r. – zaprzysiężenie rycerzy, którzy przybyli do papieża, by opowiedzieć o bitwie prowadzonej przez ich przełożonego, generała Pierre'a d'Aubussona, przeciwko sułtanowi. Wg J. Burcharda było to wydarzenie ściśle tajne, natomiast w zapiskach Grassiego znajdujemy dokładny opis, wskazujący na to, że ceremonia była oficjalna i brali w niej udział kardynałowie i biskupi ubrani w stroje chórowe²³. Natomiast w nocy biograficznej autorstwa Massimo Ceresa odnajdujemy wzmiankę, że 11 maja tego samego roku prałat Grassi otrzymał zgodę na wypożyczenie kilku kodeksów, wśród których znajdował się m.in. kodeks Swetoniusza. Wydając zgodę, ówczesny dyrektor Biblioteki Christoforo Persona²⁴ wskazał, że dzieła muszą wrócić w ciągu czterech dni (woluminy zostały zwrócone 13 maja) i nie mogą być wyniesione poza mury Pałacu Apostolskiego. Dzięki tej informacji wnioskować możemy, że w tym czasie Paride Grassi zamieszkiwał razem z najbardziej zaufanymi Innocentego VIII pałac papieski. Ponadto, jakby się mogło wydawać, mało istotna wzmianka o dziełach Swetoniusza może stanowić dla nas wyjaśnienie stylu i sposobu pracy przyszłego mistrza ceremonii. Rzymski pisarz, żyjący na przełomie I i II w., biegle władający greką i łaciną, jako autor słynnych *Żywotów Cezarów* dostarcza nam ważnych i szczegółowych (rozwijających dzieła Tacyta) opisów obyczajowości cesarskiej²⁵. Śledząc dzieła Grassiego, zwłaszcza jego diariusze, nie sposób odnieść wrażenie, że zafascynowany starożytnym światem, wzorując się na dawnych mistrzach, chce przekazać kolejnym pokoleniom każdy szczegół, który w łączności z całą wiedzą będzie pomocny do odwzorowania czasów, w których pełnił swoją służbę na papieskim dworze.

Wraz z nastaniem Aleksandra VI – papieża z rodu Borgiów – kariera prałata Grassiego zmienia kierunek. Mianowany audytorem na dworze papieskiego syna - Cezarego Borgii, ówczesnego arcybiskupa Walencji, a następnie kardynała, wypełnia powierzone mu obowiązki. Ponadto w pierwszych dniach września 1494 r.

²³ Dykmans. 1982. „Paris de Grassi”, 409.

²⁴ Zob. Carla Frova. 2015. Persona Christoforo. W *Dizionario Biografico degli Italiani*. T. 82, (02.12.2020) https://www.treccani.it/enciclopedia/cristoforo-persona_%28Dizionario-Biografico%29/.

²⁵ Stanisław Stabryła. 2016. *Zarys kultury starożytnej Grecji i Rzymu*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 209.

zostaje ustanowiony zarządcą miasta i przyległości Orvieta. W czerwcu 1497 r. Aleksander VI wyznacza Cezarego Borgia na swojego legata do Królestwa Neapolu z okazji koronacji Fryderyka Aragońskiego. 20 lipca młody Borgia opuścił Wieczne Miasto wraz ze znakomitym dworem, w skład którego wchodził prawdopodobnie również Grassi. Dowodem na to może być pozostawiony przez bolońskiego mistrza opis koronacji²⁶. Wydarzenie to ze względu na szalejącą zarazę miało miejsce 10 sierpnia w Capui. Rok później, 18 sierpnia 1498 r., Cezary Borgia zrezygnował z kapelusza kardynalskiego i odszedł ze stanu duchownego; prawdopodobnie w tym czasie Grassi zerwał z nim jakiegokolwiek stosunki.

Okres służby przy boku Borgi przypada na początek wojen włoskich (1494–1559). Jest to również czas, jak zauważa C. Flecher, w którym prawdopodobnie Grassi rozpoczyna spisywać swoje myśli, stanowiące przyczynek do tworzonych diariuszy i ceremoniału. Jak zauważa w swojej książce, w tym również okresie Grassi opracował rangi ambasadorów, korzystając z dotychczasowych ustaleń i dopasowując je do aktualnej sytuacji politycznej²⁷.

3. Kariera w kurii rzymskiej

W czerwcu 1499 r. Paride de Grassi mianowany zostaje kanonikiem bazyliki *San Lorenzo in Damaso*, natomiast instalacja na ten urząd ma miejsce dopiero dwa lata później – w 1501 r. Być może powodem dwuletniego oczekiwania na wprowadzenia nowego kanonika do świątyni był gruntowny jej remont i przebudowa. Zbudowany prawdopodobnie w prywatnym domu św. papieża Damazego kościół został w latach 1496–1503 stopniowo wyburzony i rozbudowany w ramach budowy Pałacu Kancelaryjnego (siedziby Kolegium Kardynalskiego), z którym stanowi jedną całość. Nominacja Grassiego na kanonika tak ważnego kościoła nie była przypadkowa i świadczyła o zaufaniu, którym się cieszył, i pozycji, jaką zbudował sobie w Wiecznym Mieście.

22 września 1503 r. tron Piotrowy objął siostrzeniec Piusa II (Enea Silvio de Piccolomini) Francesco Todeschini-Piccolomini, który przyjął imię Piusa III. W ciągu bardzo krótkiego pontyfikatu, bo trwającego zaledwie 26 dni, przyznał kanonikowi Grassiemu roczne uposażenie w wysokości 24 dukatów przy Bazylice św. Piotra. Po wyborze papieża z rodu della Rovere-Giuliano Paride Grassi rozpoczął starania o nominację na *supernumerarius* – (ponadliczbowego) członka

²⁶ Ceresa. 2002. Paride Grassi.

²⁷ Flether. 2015. *Diplomacy in Renaissance Roma*, 41.

rodziny papieskiej pośród Kamery Papieskiej. Papież jednak wnioszek w tej sprawie odrzucił – być może miał już wtedy inne plany co do rosnącego w siłę i wpływy rzymskiego monsignora. Pozostając w Wiecznym Mieście, Paride pełnił służbę na dworze ciesząc się wielką popularnością, choć dalekiego od chrześcijańskiego ideału, kardynała Ascanio Marii Sforza. Jak podają biografowie, służbę tę zakończył 18 maja 1504 r., aby już 26 maja przyjąć z rąk Juliusza II zaszczytną nominację na mistrza papieskich ceremonii.

Rozpoczynając służbę jako pierwszy z ceremoniarzy, zastąpił na tym stanowisku J. Burcharda, bliskiego współpracownika i zaufanego Rodriga Borgii. O szczerej nienawiści między papieżem z rodu Borgiów a ówczesnym kardynałem Giuliano było powszechnie wiadomo, tym bardziej nie dziwi, że nowo wybrany papież oczyszczał swój dwór z osób tak bardzo związanych z niechlubnym poprzednikiem. O swojej nominacji Grassi pisał w swoich diariuszach, zaznaczając, że nie był pierwszym wyborem papieża. Urząd otrzymał ze względu na odrzucenie propozycji przez Bernardino Gutierrezza, a także dzięki ogromnym staraniom brata, Achillesa, i wsparciu kardynałów: Raffaella Sansoni Riario, pełniącego funkcję Kamerlinga Świętego Kościoła Rzymskiego, oraz Pietro Isvalies, protektora Polski, Czech i Węgier wobec Stolicy Apostolskiej. Niemniej jego nominacja nie jest do końca jasna, mając na uwadze wcześniejsze kontakty Grassiego z rodziną Borgiów i Sforzów – wrogów Giuliano della Rovere.

Wybór Paride Grassiego nie został przyjęty z aprobatą przez Johanna Burckarda – jego poprzednika, pierwszego²⁸ ceremoniarza i kronikarza pontyfikalnego; co więcej, nowy mistrz ceremonii musiał stawić czoła wielkiej niechęci i braku jakiegokolwiek wsparcia na tak ważnym i trudnym urzędzie. Johannes Burckardt, zazdrosny o swoją pozycję w kurii rzymskiej, nie przekazał żadnej wiedzy i doświadczenia Grassiemu. Konflikt między nimi, o czym zgodnie informują biografowie, z biegiem czasu przerodził się w prawdziwą i szczerą nienawiść. Rozpoczynając pisanie dziennika opisującego życie papieża i jego dworu, Grassi zanotował: „Chociaż jeszcze nie jestem za bardzo rozpoznawalny i, że tak powiem, jestem trochę jak osioł, który zabiera się do gry na lirze, (nie czuję się dostatecznie do tego przygotowanym). Jak tylko jestem w stanie dostatecznie sprostać postawionemu zadaniu, tak próbuję wszystkich moich sił, ażeby rok po roku przedrzeć się przez ogromną masę wydarzeń i uroczystości. Proszę, ażeby podczas gdy ja będę badał i opisywał dokonania tak wielkich mężów (kardynałów/papieży), podłe chamy i prostaki nie wyśmiewały się z moich pism, a szczególnie chodzi mi tutaj

---

²⁸ Podobnie jak ma to miejsce dzisiaj – główny ceremoniarz, dziś: mistrz papieskich celebracji liturgicznych lub, skrótowo, papieski ceremoniarz miał do pomocy kilku ceremoniarzy.

o mojego kolegę po fachu, Jana Burcharda, z którym łączą mnie, niestety, jedynie obowiązki zawodowe, a nie żadna innego rodzaju poufalość, której mu w każdym calu brakuje. Albowiem gdy tylko zauważył, że aspiruję do stanowiska [mistrza papieskich ceremonii], wówczas zaczął robić wszystko, jak tylko mógł i umiał, ażeby mnie stamtąd zwolnić”²⁹.

Z pomocą bolończykowi przyszedł Gutierrez, który, jak już wspomnieliśmy, odrzucił propozycję Juliusza II, by pełnić funkcję pierwszego ceremoniarza. Prawdopodobnie był on bliskim współpracownikiem Burckharda i jednym z ceremoniarzy – niestety, informacje o nim są dość skąpe. To właśnie on udzielał początkującemu mistrzowi ceremonii wszelkich instrukcji, które wcześniej poznał czytając *Diarium* Buckharda. Jak informuje Massimo Ceresa, pismo niemieckiego ceremoniarza było trudne do odczytania, wręcz prawie nieczytelne, a praca nad nim wymagała nie lada wysiłku. Gutierrez nie tylko czytał wspomniane dzienniki, ale w późniejszym czasie robił z nich notatki i poprawiał ich czytelność³⁰. Niechęć Buckharda wobec swojego następcy była tak ogromna, że robił wszystko, by najpierw nie dopuścić do jego nominacji, następnie, by usunąć go z funkcji ceremoniarza. Śmierć Buckharda – 16 maja 1506 r. – zakończyła dwuletni konflikt pomiędzy mistrzami ceremonii. Bez wsparcia swojego poprzednika, a jednocześnie z wyciągniętą pomocną ręką Gutierrezza Grassi rozpoczęła pełną oddania służbę papieżom, rozpoczynając od Juliusza II (1503–1513), a następnie kontynuując ją za pontyfikatu Leona X (1513–1521), Adriana VI (1522–1523) i Klemensa VII (1523–1534).

4. Inne funkcje i godności

W piątym roku pełnienia funkcji ceremoniarza papieskiego, 28 marca 1509 r. papież Juliusz II mianował Grassiego archiprezbiterem kościoła Świętych *Celso e Giuliano*. W tym samym czasie następca św. Piotra podjął decyzję o wyburzeniu średniowiecznej świątyni, mającej swój początek w IX w., i przebudowaniu jej w ciągu 4 lat według projektu Donato Bramantego. Grassi w swoich diariuszu zanotował, że 17 stycznia 1512 r. papież Juliusz II przybył osobiście w miejsce wyburzonego kościoła, by zapoznać się ze stanem prac. Przechadzając się między ruinami, pocieszał swojego ceremoniarza i prosił go o cierpli-

²⁹ Johann J.I. Döllinger. 1882. *Beiträge Zur politischen, kirchlichen und Cultur-geschichte der Sechs letzten Jahrhunderte (in German)*. Vol. III. Vienna: Manz. 364.

³⁰ Ceresa. 2002. Paride Grassi.

wość. W *Dizionario Biografico* znajdujemy informację, że cierpliwość ta została nagrodzona. Paride Grassi otrzymał przestronną rezydencję przylegającą do kościoła. Z historii kościoła Świętych *Celso i Guliانو* wiemy jednak, że z powodu braku funduszy projekt zlecony przez Juliusza II z powodu braku środków nie powiódł się, a bazylika mniejsza zyskała swą świetność dopiero w XVIII w. Niemniej jednak, tytuł i beneficja związane z tym kościołem dodawały Grassiemu prestiżu. 19 marca 1513 r. papież Leon X potwierdził i podtrzymał urząd archiprezbitera.

W tym samym również okresie, to jest ok. 1512 r., Grassi otrzymał w posiadanie wieś Monte Mario wraz z posiadłością i winnicą. Następnie 4 kwietnia 1513 r. został mianowany biskupem Pesaro. Święcenia biskupie otrzymał 16 maja w Bazylice *San Lorenzo in Lucina* z rąk swojego starszego brata (?) Achillesa, kardynała. Współkonsekratorami byli: bp Bernardo de Rossi i abp Gabriele Mascioli Foschi. Przydział diecezji Pesaro, miasta portowego nad Morzem Adriatyckim, oddalonego od Wiecznego Miasta o prawie 300 km, nie wpłynął na zmianę dotychczasowych obowiązków wynikających z wcześniejszych nominacji.

Paride Grassi pozostał nadal pierwszym spośród ceremoniarzy, nadal mieszkał w Rzymie, a biskupią stolicę odwiedzał tylko na szczególne okazje. Po raz pierwszy do XII- wiecznej katedry *Santa Maria Assunta* bp Paride Grassi przybył dopiero 3 lata po swojej sakrze biskupiej tj. w styczniu 1515 r., i pozostał w biskupiej stolicy do kwietnia. Wraz z objęciem biskupstwa w Pesaro otrzymał również tytuł opata *S. Maria di Fabalo* w rejonie pesareńskim. Jak informuje Massimo Ceresa, część swoich obowiązków mistrza ceremonii przekazał swojemu siostrzeńcowi, Ippolito Morbioliemu, jednak studiując dokumenty z tamtego okresu, można odnieść wrażenie, że Grassi faktycznie nadal przewodniczył urzędowi. Niejednoznaczność, polegająca na łączeniu dwóch urzędów: biskupa i ceremoniarza, została szybko rozwiązana. Na mocy bulli *Pastoralis officii* wydanej podczas trwającego V Soboru Laterańskiego (1512–1517) możliwym stało się, za zgodą papieża, łączenie urzędu biskupa i funkcji ceremoniarza. W 1515 r. papież Leon X mianował go asystentem tronu papieskiego³¹.

Spędzając większość czasu w papieskiej stolicy, realizował dotychczasowe obowiązki, do których doszedł kolejny obowiązek kurialny – święcenie biskupów. W latach 1519–1526 bp Grassi konsekrował dwudziestu trzech biskupów i był współkonsekratorem pięciu³². Owocem tego jest pozostawiony przez Grassiego manuskrypt dotyczący liturgii święceń biskupich.

³¹ Ceresa. 2002. Paride Grassi.

³² Zob. (12.12.2020) <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bdegr.html>.

W marcu 1517 r., o czym informują nas biografowie bolońskiego mistrza, Paride zapoznał się z publikacją, która ukazała się rok wcześniej w Wenecji z inicjatywy Cristoforo Marcella – biskupa Korfu. *Cerimoniale romano*, napisane w 1488 r. przez ówczesnego ceremoniarza pontyfikalnego, Agostino Patrizi Piccolominiego, wydane zostało pod wzniosłym tytułem: *Rituum ecclesiasticorum sive sacrarum caeremoniarum Ss. Romanae Ecclesiae*. Paride Grassi wpadł w furię i oskarżył bp. Marcella o plagiat. Sprawę natychmiast przedstawił licznym kardynałom, a następnie Leonowi X, który wydał zakaz sprzedaży tego woluminu aż do przedyskutowania i wydania ostatecznej decyzji podczas konsystorza, powołał komisję składającą się z trzech kardynałów mających przygotować raport, natomiast Grassiego poprosił o przygotowanie noty potwierdzającej tezę o plagiacie. Ostatecznie sprawa skończyła się na niczym, m.in. dlatego, że bp. Marcella wspierał prominentny włoski kardynał, Prospero Santacroce. Paride Grassi, nie uzyskując satysfakcjonującego dla siebie werdyktu papieża, zrobił wszystko, by zniszczyć jak największą liczbę kopii ceremoniału – stąd jest on tak dziś rzadko dostępny.

28 grudnia 1517 r. Paride Grassi opowiedział się za nominacją Biagio Baroni de Martinello z Ceseny do grona ceremoniarzy papieskich, który po jego śmierci stał się pierwszym z ceremoniarzy i zastąpił Grassiego. Martinelli wspierany był nie tylko przez urzędującego ceremoniarza, ale i licznych kardynałów: Achille Grassiego, Bernardo Doviziego i Andrea della Valle; chciano w ten sposób zabezpieczyć ten ważny urząd i pozostawić go we włoskich rękach.

Ceremoniarz Martinelli nie był wdzięczny Paride Grassiemu za nominację. W swoim dzienniku, pisanym od 1517 do 1540 r., ostro krytykował najpierw swojego przełożonego, następnie swojego poprzednika i pokazywał różne tarcia, niezgodę i konflikty mające miejsce na przestrzeni lat.

W 1519 r. bp Grassi udał się do stolicy swojej diecezji – Pesaro, aby odbyć tam synod. Po raz kolejny przybył do diecezji dwa lata później, 28 grudnia 1521 r., aby poświęcić wyremontowaną katedrę, następnie w 1522 r., by wprowadzić relikwie św. Terencjusza.

Ważnym wydarzeniem, świadczącym zarówno o wielkiej wiedzy i doświadczeniu Grassiego, jak również o zaufaniu, jakim darzyło go Kolegium Kardynałów, było konklawe z początku 1521 r., w którym brał udział mimo braku kardynalskiego kapelusza. Konklawe zakończyło się 9 stycznia 1521 r., wprowadzając na tron papieski kard. Adriaana Florensoona Boeyensa, który zachował swoje dotychczasowe imię – Hadrian IV. Wiemy również, że dwa lata później z tych samych powodów, również bez kardynalskiego kapelusza, brał udział w konklawe, które 19 listopada 1523 r. wyniosło na tron Piotrowy kard. Giulio de' Medici – papieża Klemensa VII. Jedną z ostatnich informacji dotyczących Paride Grassiego jest ta, że 17 maja 1528 r.

przybył do Orvieto, gdzie papież przebywał na wygnaniu, aby ubiegać się o prawa do majątku po jednym ze zmarłych mistrzów ceremonii.

Mistrz papieski Paride Grassi zmarł 10 czerwca 1528 r. w Rzymie i został pochowany w Bazylice św. Piotra.

5. Dzieła

Paride Grassi pozostawił po sobie liczne ważne myśli i dzieła, które nie tylko stanowią historyczny zapis czasów, w których pełnił swą posługę wobec papieża i Stolicy Świętej, ale stanowią także źródło późniejszych tekstów i dokumentów dotyczących zarówno sprawowania liturgii, jak i tworzenia się zasad protokolarnych. Należy nadmienić, że spośród licznych prac Grassiego dotyczących ceremonii pontyfikalnych, żadna nie ukazała się za jego życia. Być może pierwszy z ceremoniarzy chciał mieć wyłączność co do wiedzy w nich zawartej – jak twierdzą jego biografowie. Mając jednak świadomość nadmiaru obowiązków, jakie spoczywały na Paride, a także wielu niesprzyjających mu osób, możemy również wnioskować, że powody braku wydań za jego życia są inne – źródła, niestety, nie rozstrzygają tej kwestii.

Z pewnością do najśłynniejszych dzieł Paride Grassiego należą jego pamiętniki, nazywane w literaturze przedmiotu diariuszami. Dotychczas nietłumaczone i nieopracowywane spisywane były w latach 1504–1521. Stanowią one nie tylko wartościowe źródło dla liturgistów czy specjalistów od protokołu, ale są również cennym dziełem referencyjnym dla historyków, a także – ze względu na język łaciński – ważnym dla filologów klasycznych. Grassi z pedantyczną wiernością zapisywał w nich najdrobniejsze papieskie ceremonie, trywialne wydarzenia w kurii, konsystorze i procesje, przyjęcie i pożegnanie ambasadorów, a także odbywane podróże i inne wydarzenia.

M. Dykmans w artykule opublikowanym w 1985 r. na łamach „Ephemerides Liturgicae” (nr 99) zebrał i pokrótce omówił dzieła Paride Grassiego. Niestety, łacińskie tytuły przetłumaczył (nie zawsze dosłownie) na język francuski, co powoduje niejasności i wątpliwości. W zestawieniu z notą biograficzną przygotowaną przez M. Ceresa, poza wspomnianymi diariuszami, tworzy się następująca lista³³ dzieł bolońskiego mistrza: 1) *Tractatus de ordine quo papa equitat ad aliquem Ecclesiam religionis gratia, sive ad alium locum, per urbem in solemnitate non pon-*

³³ Lista nie jest w porządku chronologicznym. Rozbieżność oraz rozpiętość dat ich powstawania wymaga dalszego przestudiowania tematu i wyjaśnienia wątpliwości.

tificali; 2) *De Creatione cardinalium*; 3) *Caeremonialium regularum suplementum et addes*; 4) *Tractatulus de consecratione electorum in episcopos*; 5) *Tractatus de funeribus et exequiis in Romana Curia peragendis*; 6) *De caeremoniis papalibus*; 7) *De caeremoniis cardinalium et Episcoporum in eorum dioecesibus*; 8) *De caeremoniis ad cardinales episcopos spectantibus*; 9) *Cerimoniale episcoporum compositum per Paridem Grassum Bononiensem*; 10) *Tractatus de oratoribus Romanae Curiae et De oratorum praecedentia*.

Zakończenie

„W kaplicach i salach watykańskich, a także na placu św. Piotra podczas sprawowania obrzędów rzeczywistość religijna przeplatała się z polityką i dyplomacją”³⁴ – zauważa rzymski krytyk sztuki Fagiolo dell’Arco. Natomiast Martina Boiteux dodaje, że to właśnie „Dwór w Rzymie, jako pierwszy w Europie, skodyfikował ceremoniał i podniósł znacząco jego rangę poprzez utworzenie funkcji mistrza ceremonii”³⁵. Rzeczywistość, w której przeplata się *sacrum* i *profanum*, a także fakt rosnącej potęgi Stolicy Świętej, nie jest efektem decyzji, czy działań jednego papieża, nie jest również owocem tego czy innego okresu historycznego. Zależności te w sposób naturalny, zarówno wynikający z potrzeb wewnętrznych, jak i zewnętrznych uwarunkowań w okresie odrodzenia, nabrały mocy i zostały skodyfikowane, aby później, w baroku, osiągnąć swój szczyt i trudny do wyobrażenia dla nas współczesnych rozmach i przepych.

Funkcja ceremoniarza w dobie renesansu łączyła w sobie zarówno sprawy kultu, jak i wszystkie inne związane z wydarzeniami o charakterze publicznym. Paride Grassi mistrzowsko wykorzystywał wypracowane do jego czasów zasady świeckiego protokołu, wprowadzając je do liturgii, a korzystając ze skarbcza liturgicznego, uświetniał świecki ceremoniał. Analiza jego dzieł pozwala zrozumieć te dwie, jakby się mogło wydawać, niezależne od siebie płaszczyzny. Wyjaśnia wieki wcześniejsze oraz rzuca światło na czasy późniejsze. Pochylenie się nad osobą Grassiego oraz jego dziełami jest konieczne do pełnego zrozumienia historii liturgii i rozwoju dyplomacji.

³⁴ Martine Boiteux. 2018. Ceremoniał. Zapotrzebowanie na wykwinność, W *Watykan. Sztuka, architektura i ceremoniał*, Red. Martine Boiteux, Alberta Campitelli, Nicoletta Marconi, Lucia Simionato, Gerhard Wiedmann, Kielce: Wydawnictwo Jedność, 11.

³⁵ Tamże.

Bibliografia

- Boiteux Martine, Campitelli Alberta, Marconi Nicoletta, Simonato Lucia, Wiedmann Gerhard. 2018. *Watykan. Sztuka, architektura i ceremonial*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Ceresa Massimo. 2002. Grassi Paride. *Dizionario biografico degli Italiani*. T. 58. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, (02.12.2020) <http://www.treccani.it/enciclopedia/paride-Grassi>.
- Döllinger Johan J.I. 1882. *Beiträge Zur politischen, kirchlichen und Cultur-geschichte der Sechs letzten Jahrhunderte* (in German). Vol. III. Vienna: Manz.
- Dykman Marc. 1982. „Paris de Grassi”. *Ephemerides Liturgicae* 96: 407–482.
- Dykman Marc. 1985. „Paris de Grassi”. *Ephemerides Liturgicae* 99: 387–417.
- Dykman Marc. 1986. „Paris de Grassi”. *Ephemerides Liturgicae* 100: 270–333.
- Fletcher Catherine. 2015. *Diplomacy in Renaissance Roma. The Rise of the Resident Ambassador*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fрати Luigi, Grassi Paride. 1886. *Le due spedizioni militari di Giulio II: tratte dal diario di Paride Grassi bolognese*. Bologna. Regia Tipografia.
- Frova Carla. 2015. Persona Cristoforo. W *Dizionario biografico degli Italiani*. T. 82. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, (02.12.2020) https://www.treccani.it/enciclopedia/cristoforo-persona_%28Dizionario-Biografico%29/.
- Grassi Paride. 1580. *De ceremoniis Cardinalum et Episcoporum in eorum Dioecibus*. Roma. <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bdegr.html> (12.12.2020)
- Krzych Bartłomiej. 2020. *Diario di Paride de Grassi, Maestro delle Cerimonie Pontifice, Cæemoniale Romanum*. (12.12.2020) <http://www.caeremonialeromanum.com/2012/08/diario-di-paride-de-Grassi-maestro.html>
- Nowowiejski Antoni J. 1905. *Wykład Liturgii Kościoła Katolickiego*. T. 3. Warszawa: Drukarnia Kazimierza Miecznikowskiego.
- Sassatelli Gilles, Donati Angela. 2005. *Storia di Bologna*. T. 1: *Bologna nell'antichità*. Bologna: Bononia University Press.
- Tabacchi Stefano. 2002. Achille Grassi. *Dizionario Biografico degli Italiani*. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, (02.12.2020) <https://www.treccani.it/enciclopedia/achille-Grassi>.
- Sodi Manlio. Red. 2006. *Il „Pontificalis Liber” di Agostino Patrizi Piccolomini e Giovanni Burcardo*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Sodi Manlio, Triacca Achille M. 1997. *Pontificale Romanum, Editio Princeps (1595–1596)*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Stabryła Stanisław. 2016. *Zarys kultury starożytnej Grecji i Rzymu*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Terra Roberto. Red. 1997. *La Cattedrale di San Pietro in Bologna*. Milano: Amilcare Pizzi.
- Variagnana Franca. Red. 1997. *Il Tesoro di San Pietro in Bologna e Papa Lambertini*. Bologna: Minerva Edizioni.

Vignali Luigi. 2002. *Dall'antica perduta cattedrale al San Petronio: l'evoluzione dell'architettura sacra a Bologna*. Bologna: Arti Grafiche BFT Zola Pedrosa.

Vignali Luigi. 1996. *La basilica di San Petronio*. Bologna: Grafis Edizioni.

Wojtyska Henryk. 1993. Grassi Achille. W *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, red. Jan Walkusz, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

MICHAŁ MIKOŁAJCZAK, licencjat nauk teologicznych (WT UMK w Toruniu) oraz magister stosunków międzynarodowych (WNPiD UAM w Poznaniu). Przygotowuje dysertację doktorską dotyczącą Paride Grassiego i jego dzieł. Afiliacja: Mazowiecka Uczelnia Publiczna w Płocku, Wydział Nauk Społecznych, Zakład Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie.